

A KAR TANÁRAINAK SZAKMAI MUNKÁI

Ivanović Josip

A vallásosság és a vallási ismeretek (tudás) összefüggése a középiskolás fiatalok személyiségjegyeivel

Rezümé

A kutatás kiindulópontja az a hipotézis, miszerint a vallás és a középiskolások személyiségjegyei között strukturális összefüggés fedezhető fel. A vallási ismeret/tudás (a keresztény hit ismerete) a változók értékelése szempontjából kritérium-meghatározó pozíciót tölt be. Az említett kritérium-meghatározó változók alapján került sor a kapott minták tipizálására (N=752), megkülönböztethető ugyanis az eredmények színterjedése, a vizsgált változók alapján pedig kimutatható az egyes szintek közötti eltérés, ily módon kifejezésre jut az egyes csoportok szubtilis sajátossága is. A kutatás eredményessége céljából a vallási ismeretek elsajátítását felmérő, megbízható, a metodológiai követelményeknek megfelelő standardizált teszt készült. Az elvégzett faktoranalízis segítségével bizonyítható, hogy a vallási dimenziók, tehát a hit (ideológiai vonatkozás), a vallásgyakorlat (rituális vonatkozás), a lelki élmény (tapasztalati vonatkozás), a keresztény szeretet jegyében működő magatartás (következmenyi vonatkozás), valamint a lelki élet kiteljesedése irányban való törekvés (érdeklődési vonatkozás) nem egydimenziós, hanem több elkülönülő, egymástól viszonylag független aldimenzióból, illetve tényezőből álló konstruktum. Bizonyíthatóvá vált a vallási ismeretek/tudás (keresztény hit ismerete), a vallásosság egyes aldimenziói és a személyiség tulajdonságai közötti összefüggés. Ugyancsak bizonyítást nyert az ismeretek színterjedése tekintetében fennálló különbség az egyes csoportok tagjai között.

Kulcsszavak

Vallási ismeret/tudás (keresztény hit ismerete), vallás, vallásosság, a vallásosság dimenziói, személyiségjegyek, középiskolás korosztály.

ELMÉLETI ALAPVETÉS

A címből kikövetkeztethető, hogy a referátum kutatási tárgyát a következő három komplex problémakör képezi:

- a vallási ismeretek,
- a vallásosság (religiozitás) és

- a középiskolás fiatalok személyiségjegyei.

A komplex egységei közötti összefüggések kutatási alapját a vallási ismeretek, tehát a **tudás**, mint alapvető pedagógiai kategória képezi!

Ahhoz, hogy vallási ismeretekről, vagy vallásosságról (religiozitás) beszélhessünk, először is meg kell határozni ezek nemfogalmát (genusát), ami nem más, mint a **vallás (religió)**. A vallás szó idegen megfelelőjének (religió) a lehetséges etimológiai meghatározásai a következők:

- a latin **lego, 3** ige – melynek alapvető jelentése **olvasni**, a **re** előképzővel pedig **újboldi olvasást** jelent – M. T. Cicero a De natura deorum (Az istenek természetéről) c. művében.
- b) a latin **religo, 1** ige – melynek alapvető jelentése **összekapcsolni, összekötni, újból összekapcsolni** – L. C. L. Firmianus az Institutiones divinae (Isteni rendeletek) c. művében.
- c) a latin **eligo, 3** ige – melynek alapvető jelentése **választani**, a **re** előképzővel pedig **újboldi választást** jelent – Szt. Ágoston (Aurelius Augustinus).

A magyar vallás szó a **vall** igéből képzett szó, a XV. században a Jókai-kódexben fordul elő 'tanúságtétel, hit' jelentésben. A szónak ma is létezik az a jelentése, hogy 'valamit (meg)vallani'.

A legismertebb antropológiai-kulturális meghatározások:

- A vallás a nép ópiuma! – K. Marx.
- A vallás nem más, mint azoknak a külső erőknek az emberi fejekben való fantasztikus visszatükröződése, amelyek mindennapi létük felett uralkodnak, olyan visszatükröződés, amelyben a földi erők földöntúli erők alakját öltik! – F. Engels.
- A vallás az olyan jelenségek naiv értelmezése, amelyek okai ismeretlenek! – pozitivisták.
- A kizsákmányolt osztályok kizsákmányolók ellen vívott tehetetlen harca hitet (reményt) ébreszt bennük a síron túli életre éppúgy, mint ahogyan csodákban való hithez vezet a vadak (kezdetleges népek) tehetetlen harca a természettel! – V. I. Lenin.

A vallás legismertebb teológiai-teodiceikus meghatározásai:

- Fenomenológiai megközelítésben a vallást gyakran úgy definiálják, mint viszonyulást (magatartást) a „szentséghez” ahol a „viszonyulás” jelentése igen tág lehet, és magában foglalhat elméleti, esztétikai és etikai-vallási cselekedeteket. – K. Rahner.
- A vallás az ember személyes viszonyulása a transzcendentális-immanszenhez, a valóban létezőhöz, a szentséghez és magához az Istenhez.

Ez kellene, hogy legyen az, ami minden igazi vallásban jelen van, és ami azt megkülönbözteti az emberi lét más területeitől! – I. Devčić.

- A vallás „a hit, erkölcsi értékek, magatartások (cselekvések) összehangolt rendszere, melyen keresztül az ember a szentséghez való viszonyulását fejezi ki. Ez a viszonyulás lehet szubjektív és lehet objektív. Szubjektív akkor, ha egyéni imádatban és alázatában nyilvánul meg, és ez esetben vallásosságról (religiozitásról) beszélünk. Amikor a szentség iránti viszonyulás objektivizálódik szó (imádság, hitvallás, dogma és jogi tételek), gesztus (szertartás, rítus), tárgy (szakrális tárgy, épület) és vallási közösség formájában, akkor objektív vallásról beszélünk, azaz vallási intézményről. A szubjektív és az objektív vallási pólusok egymás között komplementárisak, de közöttük állandó a feszültség, és előfordulhat kizárólagosság is.” – ORL (2002.798)

A hitvallás jellegzetes ismérvei:

- a) Az Isten megkeresi az embert és megnyilvánul neki (a vallással – religióval – ellentétben, ahol az ember kutat, sejt és elképzel);
- b) Az Isten önmagáról szól és megnyilvánul, az embernek nem szükséges elképzelni Őt;
- c) Az Isten többé nem elképzelés (képzet) az ember tudatában, mert Ő maga mutatja meg Önmagát;
- d) Az embernek nem kell találgatnia, hogy mi az, ami az Istennek kedves, mivel az Isten közli, hogy mi a jó és mi a rossz;
- e) Az ember arra hivatott, hogy bízson Istenben (higgyen!) és, hogy az Isten szavai vezessék, és, hogy
- f) A hit engedelmesség, és egyben bizalom az isteni igében, amelyet az emberhez intéz.

A hit fogalmának előzőleg felsorolt meghatározásaiból egyértelműen kikövetkeztethető a hit, a vallás (religió) és a mágia (babona) fogalma közötti következő összefüggés: a hit teljesen visszaszorítja a vallást (religiót) és a mágiát, minek következtében ezek megszűnnek! Azonban, a gyenge hit annak az álláspontnak a kialakulásához vezet, mely szerint az embernek sokkal többet jelent az, ha valami kézzelfoghatóval rendelkezik, ha olyan cselekedetet hajtott végre, amely alapján az Isten meg kell, hogy jutalmazza, tehát a „a javak (gazdagság)” állandó hajszolása gyenge hitről tanúskodik, vagyis a kereszténység dekadenciájáról, azaz a visszatérésről a valláshoz (religióhoz) és a mágiához.

A tudás pedagógiai értelmezése:

A tudás (ógörögül: *γνώσις* {*gnósis*} vagy *ἐπιστήμη* {*epistémē*}, latinul: *scientia*, *notitia* vagy *cognitio*, az angolul: *knowledge*, franciául: *connaissances*, németül: *das Wissen* vagy *die Kenntnis*, oroszul: *знание* magyarul: *tudás*) meghatározása: Olyan rendszer, amelyben visszatükröződnek a valós világ jelenségei, azok tulajdonságai, a közöttük fennálló kapcsolatok és összefüggések, fejlődésük törvényszerűségei – a

tudás, amellyel az ember rendelkezik, egyben eszköz is számára – a tudás meghatározott rendszerbe sorolt tényekben, fogalmakban, törvényszerűségekből és tudományos elméletekben fogalmazódik meg, amelyek az anyagi világ reális tárgyait, folyamatait és jelenségeit juttatják kifejezésre.

A tudás jellegzetes meghatározásai közé tartoznak a következők is:

- „A tudás az objektív valóság tényeinek és általánosításainak rendszere, illetve logikus áttekintése, amelyet az ember elsajátított és amelyeket tartósan tárol a tudatában.” (V. Poljak 1991.13)
- „A tudás a tanulás (képzés) összetevője, amely a természetre, a társadalomra és az emberre vonatkozó tudományosan bizonyított és logikailag összefüggő tények és általánosítások rendszerét jelenti, amelyet az egyén megértett és elsajátított.” (M. Vilotijević 1999.67).

A tudás biblikus értelmezése:

Az ószövetségi Biblia absztrakt fogalmakat alig tartalmaz. A fogalmak konkrétak, jellegük egzisztenciális (gyakorlati). Példának okáért, az Ószövetségben a hinni fogalom nem létezik. E helyett a אָמַן {*'aman*} kifejezést használja, amely eredete a héber אָמַן {*'ama*}, melynek jelentése: valamin erősen (szívósan, biztosan, megingathatatlanul) állni, tehát az Istenhívést úgy fejezi ki, hogy *'aman* lenni az Istenben. Ugyanígy, az Ószövetségben nem található a megtéris (átterés) fogalma. E helyett a שָׁב {*'sub*} kifejezést találjuk, ami irányváltoztatást jelent. Hasonló az eset a tudni, megtudni igével is, amelynek a héber megfelelője: יָדָא {*'yada*'}. Az Ószövetségben ez szintén egzisztenciális ige. Nem a szellemi tudást, a mentális tartalmat fejezi ki, hanem a *yada*' – tudni fogalmat, mint egzisztenciális, tapasztalati ismeretet, és a tapasztalati közelséget jelenti a cselekmény alanya (lénye) és tárgya között. Gyakran a legintimebb közelséget fejezi ki. A következő példa is ezt bizonyítja: „Az ember megismerte feleségét, Évát, ez fogant, megszülte Kaint ...” (Ter 4,1)

Az Újszövetség a LXX-ből átveszi γινώσκω igét. Az Újszövetség evangéliumainak keletkezése idején a görög nyelv (és nem csak a filozófiai, hanem a köznyelv, a κοινή {*koiné*} is) tartalmaz absztrakt fogalmakat (πιστεύω {*pisteúō*} – hinni, μετανοέω {*metanoéō*} változtatni gondolkodásunkon, meggondolni magunkat, megbánást tanúsítani, megtérni), de a LXX-ből átvett egyes igék és idézetek gyakran megtartották az ószövetségi bibliai jelentésüket. Ilyenek az ismerni, tudni (γινώσκω) ige is, amely az újszövetségi írásokban az alany és a tárgy egzisztenciális intim közösségét fejezi ki. Jézus azt mondja: „...mint ahogy az Atya ismer engem, én is ismerem az Atyát” (Jn 10,15), mellyel kifejezésre jut az Atya és a Fiú közötti intim egység. Ehhez hasonlóan, amikor Jézus a közte és köztünk meglévő egységről és közelségről szól, a következőket mondja: „A juhaim hallgatnak szavamra, ismerem őket, és ők követnek engem.” (Jn 10,27). Vagy pedig: „Én vagyok a jó pásztor, ismerem enyéimet, és enyéim is ismernek engem, ...” (Jn 10,14). Közelség az Atyához, a vele való közösség adja az embernek az örök létet. Jézus ezért azt mondja: „Az az örök élet, hogy megismerjenek téged, az egyedüli igaz Istent ...” (Jn 17,3).

Az Újszövetségben az *γινώσκω* ige 221-szer fordul elő, többnyire János apostol műveiben – 82-szer. Pál apostol műveiben ennek száma 46. Az *επιγινώσκω* igével (megismerni, felismerni, látni, felfigyelni, elképzelni, tudni) az Újszövetségben 44-szer jelenik meg, legtöbbször Lukács apostolnál (20-szor), majd Pál apostolnál 11-szer. A *γνώσις* {*gnósis*} főnév (megismerés, tudás) és az *επιγνώσις* {*epignósis*} – (megismert, megtudott) az Újszövetségben 29-szer, illetve 20-szor, János apostolnál viszont egyszer sem, valószínűleg azért, hogy kerülje munkáiban a gnosztikus jellegnek még a látszatás is. A *γνώστος* {*gnóstos*} igei melléknév (megismert, ismert) csak János és Lukács apostoloknál található, 15-ször, míg a *γνώμη* {*gnómé*} kifejezés egyedül Pál apostolnál és a Jelenések könyvében, 9-szer.

Az Újszövetségben már érezhető a fogalom értelmezésében a hellenisztikus hatás, és több helyen is intellektuális-absztrakt jelentést ölt, de ezekben a munkákban, melyek fogalmilag és mentalitásukban az Ószövetségen alapulnak, a tudás továbbra is olyan fogalom, amely a konkrétat, az egzisztenciális (léti, valós) közösséget és a közelséget fejezi ki.

A tudás biblikus és pedagógiai értelmezése közötti kapcsolat:

A fentiek alapján biztossággal állítható, hogy a pedagógia részére nagy jelentőséggel bír a Biblia tapasztalata. Itt és most vizsgáljuk ezt csupán a tudás fogalmának szemszögéből.

A tudásról annak létező (valós) (gyakorlati, egzisztenciális) állapotában, fokozatos átmenetéről a lehetségesbe (a feltételezettbe, absztraktba), és arról a törekvésről, hogy a szentéletű emberek tegyenek erőfeszítést annak érdekében, hogy a lehetséges (feltételezett, absztrakt) állapotában levő tudás újból öltön konkrét (egzisztenciális, gyakorlati) állapotot – erről szól a Biblia világa, illetve a tudás bibliai fogalmazása.

A pedagógia – amely, mint elmélet és, mint gyakorlat egyaránt intencionális kell, hogy legyen (herbarti megfogalmazásban: teleológiaiilag megalapozott) – egész törekvése arra irányul, hogy a tudásban mindinkább gazdag világban a fiatal korosztályokat arra ösztönözze, serkentse fel, hogy ez a mérhetetlen tudás (vagy, legalább is annak jó része) a **lehetőség állapotnak** a **feltétel állapotába** való átalakulásához vezessen (gyümölcsözőzön, okozza, váltsa ki), de nem a szó etimológiai értelmében, hanem valós értelemben (ex potentia in actu – a lehetőségből a tettebe, cselekedetbe).

A vallási ismeretek, a vallási tudás (keresztényi hit) tartalma:

- A kereszténység monoteista vallás.
- A kereszténység univerzális, tehát egyetemes és általános vallás, össznépi vallás, különbség nélkül, előny/hátrány nélküli a faji, törzsi, nép (nemzeti) hovatartozást illetően; tehát az ég, a föld és minden látható és láthatatlan Teremtőjében vetett hit.
- A kereszténység kinyilatkoztatott vallás/religió. „Sokszor és sokféle módon szólt Isten hajdan az atyákhoz, ezekben a végső napokban Fiában szólt

hozzánk, ...” (Zsid 1,1-2a). Hírt adván magáról az embernek, az Isten megnyilvánult szólván önmagáról, háromegegy mivoltáról. A kereszténység tehát az Atyában, a Fiúban és a Szentlélekben való hit.

- A kereszténység szoteriológiai religió/hit. Jézus Krisztus, mint Isten Fia **Σωτήρ** {*Sotér*} – (Megmentő, Megváltó) nem csupán egy a próféták közül, aki meghozza (kihirdeti) az emberi faj megmentésének képletét, hanem maga is Megmentő és Megváltó. „Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet – válaszolta Jézus – senki sem juthat el az Atyához, csak általam.” (Jn 14-6). Benne valósul meg az un. hipposztatikus unió – az emberi lény és az Isteni lény egyesülése egy különválaszthatatlan egységbe. Jézus Krisztus igazi Isten és igazi Ember.
- A kereszténység aszketikus religió/vallás; híveit ájtatosságra, tökéletességre szólítja fel: „Legyetek hát tökéletesek, amint mennyei Atyátok tökéletes!” (Mt 5,48). Az ember, azonban nem tökéletes (esendő, gyarló), tele gyöngeséggel, érzéki vágyakkal, hiányosságokkal (hibákkal), szenvedélyekkel és gonoszsággal, melyek mind mélyebbre taszítják a gonoszsággal, igazságtalansággal és kísértéssel teli világban, és ilymód eltávolítják a tökéletesség elérésétől – az örök boldogságtól, minek okán állandóan lelki gyakorlatokat (*ἀσκησις* {*askésis*} – gyakorlás) kell tartania jámborságból, ájtatosság (imádkozás), remeteség és vezeklés (áldozatok) formájában: „Virrasszatok és imádkozzatok, nehogy kísértésbe esetek.” (Mt 26,41a)
- A kereszténység eszchatológikus religió/vallás, amely megjövendöli a végső ítélet eljövételét, amikor majd ítélkeznek élők és holtak felett, vagyis a világ vége eljövételét – (*ἔσχατος* {*eskhatos*} legvégső, legtávolabbi, legutolsó, utolsó, végső), és amiről a Szentírás utolsó könyve is szól – a Jelenések könyve vagy apokalipszis (*ἀποκάλυψω* {*apokaliüptó*} – kinyilvánítani, kinyilatkoztatni, kihirdetni).

A vallásosság (religiozitás) értelmezése:

Az Ószövetség a vallásosságnak három összetevőjét határozza meg, melyek a következők: az igazságosság, amely magában foglalja a törvények betartását, a könyörületeség, amely magában foglalja a felebaráti szeretetet és alázatosan járulni az Istenhez, ami magában foglalja az alázatosságot, tiszteletudást (szerénységet, szemérmességet) és az Isten szeretetét (imádását). A vallásosság eme felfogásához közel áll az Istentől való félelem (istenfélő) fogalma, de ez az a pozitív félelem, amely alázatosságra, tiszteletre, odaadásra és az Isten szeretésére készlet.

Az újszövetségi vallásosság értelmezése lényegében az ószövetségének a kibővített változata. Az említett három összetevőn alapszik, azzal, hogy az igazságosság a törvény egyedüli hangsúlyozott betartása helyett, a szeretet „új” parancsolatával bővül, mely parancsolat lényegében a törvény szavát a szeretet szellemével szövi át, mintegy „átszellemíti” a törvényt. Ami a könyörületeséget illeti, az újszövetségi megközelítés mindent Jézus Krisztusra alapoz, azzal, hogy itt Ő nem

csupán a vallásosság mintaképe, hanem egyben annak, mint Isten Fia, alanya (szubjektuma) is. Az ószövetségi vallásosság harmadik összetevőjével kapcsolatban megjegyzendő, hogy annak újszövetségi értelmezésében kevésbé van kihangsúlyozva a gyakorlat, a tevékenység, a tett szükségessége, hanem, elsősorban, a könyörületes Isten ajándékaként a hit a remény és a szeretet, mert „Az Isten szeretet, és aki kitart a szeretetben, az Istenben marad, s az Isten is benne marad.” (1Jn 4,16b).

Összesítve a fenti meghatározásokat, megállapíthatjuk, hogy a vallásosság a vallásos ember tulajdonsága, illetve jellemzője mindannak, ami religiózus. Emellett a vallásosság az egyén, a közösség vagy egy időszak vallási tapasztalatainak összességét is jelenti, függetlenül attól, hogy hogyan nyilvánul meg a vallási szimbólumokban és intézményekben.

Már a vallásosság fogalma meghatározásának kezdetén megállapítást nyert, hogy egy igen összetett jelenségről van szó, melynek elementáris megértéséhez az egyoldalú megközelítés nem elégséges, legyen a megközelítés akár szentírási is. A megértés céljából szükség mutatkozik tehát a jelenség taglalására (elemzésére) és többdimenziós megközelítésére. Ezen szemlélet eredményeként jött létre egy új tudományos diszciplína (interdiszciplináris), a religiológia, amely olymód próbálja a vallásosságot, mint jelenséget értelmezni és meghatározni, hogy az teológiai és antropológiai szempontból egyaránt elfogadható legyen.

A vallásosság tudományos kutatása:

A különféle vallási hovatartozás – legyen az felekezetek közötti, vagy felekezeten belüli – vitát indukált a vallás és a vallásosság természetéről: vajon ezek különálló, egyedi, vagy komplex, többdimenziós jelenségek, melyek összetevői különbözőek, sőt, gyakran összefüggéstelenek.

Kezdetben az empirikus kutatások egy, de legjobb esetben is csak két dimenziót vizsgáltak (az istenhívést és a templomba járást), és nálunk ma is többnyire ez történik.

Külföldön a vallásosság korszerű kutatásának általános elfogadott elve szerint a vallásosság bármiféle egydimenziós mérése elégtelen, mert ha nem is valótlan, mégis tévesen mutathatja be azokat a jelentős különbségeket az emberek között, amelyeket ők vallásosságuknak tekintenek.

Valláskutatások a világviszonylatokban is újszerűek, mindössze a XX. század második felében indultak. Először az Amerikai Egyesült Államokban, majd pár évre rá az európai térségben is (Németország, Svájc, Olaszország...). Szerbiában is szerényen beindul néhány kutatás, de csak egydimenziós alapokon. Az első korszerű tudományos többdimenziós valláskutatást nálunk 1998-ban végezték J. Ivanović, és Z. Šram. Azóta több ízben is sikeresen honosították nálunk a többdimenziós vallásosság mérőeszközeit.

J. Ivanović a továbbiakban a fiatalok vallásosságára fekteti a hangsúlyt. Ez a kutatómunka is (eddig legterjedelmesebb és legátfogóbb) a fiatalok vallásosságának megalapozó tudományos kutatási projektumból add izelítőt.

KUTATÁSI ELJÁRÁS

A középiskolások mintaalapjából (populációból) kiválasztott mintasűrűség (N=752) alapján 10 meghatározót értelmeztünk (a mintát az észak bácskai régió végzős, harmadik és negyedik osztályos középiskolásai képezik, a szabadkai, a topolyai, a kanizsai és a zentai község középiskoláiból). A vizsgált tényezők pedig: a vallásosság/hívői érdek(lődés) dimenziója, a vallásosság ideológiai (világigazsági) dimenziója, a vallásosság rituális (behaviorista vagy gyakorlati) dimenziója, a vallásosság/hívői következményi dimenziója és a vallásosság tapasztalati dimenziója, valamint a személyiség tulajdonságai: paranoiáság (üldözési tébolyultság, kényszeresség), anxiozusság (szorongásosság), depresszivitás (búskomorság), agresszivitás (erőszakosság) és autoritáriusság (tekintélyelvűség, önkényesség).

A kutatás legfontosabb célja, hogy kimutassa az egyes csoportok közötti eltéréseket, amelyek az értékelés során mérhetővé váltak (1. csoport – vallásismeret (tudás) nélküliek, 2. csoport – közepes vallásismerettel (tudással) rendelkezők és a 3. csoport – szolid vallásismerettel (tudással) rendelkezők) viszonyítva ezeket a vallásosság dimenzióihoz, mégpedig a vallásosság érdek dimenziója, a vallásosság ideológiai dimenziója, a vallásosság rituális dimenziója, a vallásosság következményi dimenziója és a vallásosság tapasztalati dimenziója, valamint a személyiség tulajdonságaihoz: paranoiáság, anxiozusság, depresszivitás, agresszivitás és autoritáriusság.

A mérés eredményei, valamint a matematikai-statisztikai feldolgozás és az eredmények tudományos értelmezése alapján levonhatók a következő állítások:

A faktoranalízis alapján nem bizonyítható a vallásismeret (keresztény hit ismerete) és a vallásosság más dimenzióinak, sem a személyes tulajdonságainak összefüggése, kivéve a vallásosság következményi dimenzióját. Ezek szerint csak részben érvényes az alapvető hipotézis, azaz csak az említett következményi dimenziót érinti. Csupán az utóbbi esetben fogadható el a kutatás alapfeltételezése, miszerint a változók kapcsolatban állnak egymással.

Az értékelés eredményeihez a multivariáns (sokváltozós) varianciaanalízis (MANOVA) és a diszkriminatív analízis elemzési módszereket alkalmazva kimutatható, hogy jelentős különbségek és frekvencia eltérések tapasztalhatók a különböző tudásszintű csoportok között: (1) vallásismeret (tudás) nélküliek, (2) közepes vallásismerettel (tudással) rendelkezők és a (3) szolid vallásismerettel (tudással) rendelkezők a vallásosság dimenzióihoz, valamint a személyiség tulajdonságaihoz tanúsított attitűdökben. Jól kimutatható, hogy a gyakoriság az egyes vallás ismeret (tudás) szinteken eltéréseket mutat. A globális alapfeltételezés tehát itt is felülbíráható, és az alternatív hipotézis elfogadása válik szükségessé, vagyis az egyes csoportok vallásismerete (tudás) szintjei között jelentős különbségek figyelhetők meg.

Az elvégzett egyváltozós elemzések (Roy teszthe és a t-teszt) kimutatták, hogy a vallásosság dimenzióinak tételei és a személyiségi tulajdonságai között

bizonyos, esetenként jelentős különbségek mutatkoznak, a kapott értékek eltérést mutat az egyes csoportok vallásismerete (tudás) szintjei tekintetében.

Tekintettel arra, hogy a globális vonatkozású és az ebből fakadó hipotézis nem érvényesíthető, el kell fogadnunk, hogy a vallásosság dimenziói és a személyiségi tulajdonságai között jelentős eltérések mutatkoznak, erre következtethetünk az kikérdezettek vallásismeret (tudás) színteződéséből. Ezek a tényezők igazolják mostani kutatómunkánk alapmodelljének és alapkoncepciójának indokoltságát. Ebben a kutatásban a vallásismeret (tudás) kritérium-meghatározó változó pozícióba került, a többi változóval szemben. Ez természetesen egyúttal az alternatív hipotézisek elfogadását is jelenti.

Tekintettel arra, hogy bebizonyosodott, a vallásismeret (tudás), illetve a (keresztény hit ismerete/tudása) igazoltan került kritérium-meghatározó változó pozícióba, ez azt is jelenti, hogy éppen a vallásismeret (tudás), illetve a (keresztény hit ismerete/tudása), az a pedagógiai alapfogalom, amely egyben az elkülönítés alapja is (fundamentum, illetve ahogyan egyes kutatók nevezik: principium divisionis), amely, ahogyan már utaltunk rá, határozottan elkülöníti (diszkriminálja) a kérdezetteket a vizsgált jegyszempontjából (10 változó egysége – a vallásosság dimenziói és a személyiség tulajdonságai), ezért végeredményképpen (következtetésként) a vizsgált mintát a vallásismeret (tudás), illetve a (keresztény hit ismerete/tudása) színteződése alapján három alcsoportra oszthatjuk:

A vallási ismereteket nélkülöző csoport (1) a vallásosság és a személyiségjegyek tekintetében egyértelmű hozzáállásával határozta meg önmagát, valamint a másik két csoporthoz való viszonyát, méghozzá azzal, hogy a vizsgált minőség két szélsőséges pólusa – vallásos-nem vallásos – közül az egyikbe sorolta be magát. Ezt a csoportot azonkívül, hogy nem jellemzi semmiféle vallási ismeret, az jellemzi és különbözteti meg a többi csoporttól, hogy teljes mértékben nélkülözi a vallásos érdeklődést, valamint egészében elveti az egyházi tanítást és a vallási dogmákat, egyszóval ennél a csoportnál teljes egészében hiányzik bármiféle vallási érzékenység. Mindemellett ennek a csoportnak a tagjai igen magas fokú autoritásról tettek tanúbizonyságot (s egyben öntörvényű agresszivitásról is), valamint feltétlen alárendeltséggől úgy a magánéletben, mint a szélesebb társadalmi és politikai szférában.

A közepes vallási ismeretekkel rendelkező csoport (2) a vallásosság és a személyiségjegyek tekintetében kevésbé egyértelműen határozta meg önmagát, valamint a másik két csoporthoz való viszonyát, méghozzá azzal, hogy a vizsgált két csoport közé sorolta magát, s ezzel a vizsgált minőség két szélsőséges pólusa – vallásos-nem vallásos – közé. Ezt a csoportot azonkívül, hogy közepes vallási ismeretekkel rendelkezik, még az különbözteti meg a többi csoporttól, hogy közepes (ambivalens) a vallásos érdeklődése, valamint hasonló az egyházi tanításhoz és a vallási dogmákhoz való viszonya, egy szóval ezt a csoportot a vallási kérdésekhez való középszerű viszonyulás fémjelzi. Az (1) csoporthoz képest fokozottabb, a (3) csoporthoz képest pedig mérsékeltebb vallási érzékenység jellemzi. A csoport tagjainak igen ambivalens módon viszonyulnak az autoritáshoz, s valamelyest jobban hajlanak a nem autoritív és a nem szubmisszív viselkedési formákhoz. A matematikai-statisztikai eszközökkel kifejezve ezt a csoportot nevezhetjük a legveszélyeztetettebbnek mind pedagógiai, mind vallási szempontból, mivel tagjai a

legenyhébb impulzusok hatására képesek a vallásos-nem vallásos minőség egyik szélsőségből a másikban helyezkedni, még akkor is, ha ez a választás nem lesz tartós.

A megbízható vallási ismeretekkel bíró csoport (3) vallásosság és a személyiségjegyek tekintetében egyértelmű hozzáállásával határozta be önmagát, valamint a másik két csoporthoz való viszonyát, méghozzá azzal, hogy a vizsgált minőség két szélsőséges pólusa – vallásos-nem vallásos – közül az egyikbe sorolta be magát. Ezt a csoportot azonkívül, hogy tagjai megbízható vallási ismeretekről tettek bizonyosságot, az jellemzi és különbözteti meg a többi csoporttól, hogy igen erős vallásos érdeklődést mutat, valamint egészében elfogadja az egyházi tanítást és a vallási dogmákat, ennél a csoportnál szembetűnő az erős vallási érzékenység. Ennek a csoportnak a tagjai igen magas fokú antiautoritásról tettek tanúbizonyosságot, illetve egyöntetűen elutasítják az autoritív viselkedési formákat úgy a magánéletben, mint a közéletben és a politikában. Fontos megemlíteni, hogy ez a csoport csoportként a matematikai statisztika eszközeivel kifejezve határozottan stabil csoport.

A csoportok említett jellegzetességei természetesen a kutatás révén felszínre került számos elemzett és értékelt adat vizsgálatából következnek, mindemellett az adatközlők vallási ismeretekkel kapcsolatos álláspontjának vizsgálatával még egy jellegzetességre fény derült, ez pedig a csoportok egységessége, illetve homogenitása. Megállapítottuk, hogy a vallási ismereteket nélkülöző csoportot (1) jellemző homogenitás aránya 82,308%, a közepes vallási ismeretekkel rendelkező csoport (2) homogenitása 59,799%, a megbízható vallási ismeretekkel rendelkező csoportra (3) jellemző homogenitás aránya pedig 83,436%. Mindez azt jelenti, hogy a megbízható vallási ismeretekkel rendelkező csoport (3) a leghomogénebb, ezt követi a vallási ismereteket nélkülöző csoport (1), a legproblematisabb pedig a közepes vallási ismeretekkel rendelkező csoport (2). Ahogyan azt megállapítottuk a csoportok jellemzésekor, a csoportok önmeghatározásának, illetve a csoporton belüli egyet(nem)értésnek a mércéje a csoport homogenitása.

A másik fontos mutató a csoportok vallási ismeretének szintje közötti távolság (Mahalanobis meghatározása szerint). Természetes, hogy a legnagyobb távolság a vallási ismereteket nélkülöző csoport (1) és a megbízható vallási ismeretekkel rendelkező csoport (3) között áll fenn, ennek a távolságnak az értéke 2,35. A közepes vallási ismeretekkel rendelkező csoport (2) ezek szerint a két szélsőséges csoport, (1) és (3), között középen helyezkedik el 1,48 értékkel, ami azt jelenti, hogy e csoport valamivel közelebb áll a megbízható vallási ismeretekkel rendelkező csoporthoz (3). A távolság mértéke fontos tényező, mert meghatározza a csoportok egymástól való elhatárolását, s egyben igazolja a csoportok kialakításának eljárását.

A homogenitás és a távolság (Mahalanobis meghatározása szerint) kifejezett arányának köszönhetően lehetőség nyílik olyan matematikai-statisztikai modell felállítására, amely jól használható prognosztizálásra azokban az esetekben, amikor nem lehetséges a vallási ismeret mérés, illetve fordított esetben, amikor ismerjük a vallási ismeret fokát, s ennek a modellnek a felhasználásával következtethetünk a vallásosság mértékére, illetve a személyiségjegyekre.

A felsorolt tényezők jelentik tulajdonképpen azt a hozadékot, amit ez a munka jelent kutatási területének, a vallásosság, a vallási ismeret és a középiskolásokra vonatkozó személyiségjegyek kapcsolata kutatásának részére. Ezzel a kutatással, valamint az adatok megfelelő módszertani feldolgozásával olyan „kulcsot” kapunk, illetve mintát, amely nem csupán arra szolgál, hogy megértsük az említett tényezők kapcsolatrendszerét, hanem, hogy a minta segítségével az adatok csupán egy részének birtokában magas valószínűségi rátával következtethessünk a kutatási terület a hiányzó változóira is.

A munka jelentősége még, hogy vidékünk első sui generis-e. A középiskolás fiatalok vallásosságának és személyiségjegyeinek egymás vonatkozásában való kutatása, s mindennek a vallási ismeretek mint meghatározó változó tekintetében való elemzése kezdő lépést jelent ezen a kutatási területen még a szélesebb európai térséget tekintve is.

KUTATÁS LEHETSÉGES PEDAGÓGIAI IMPLIKÁCIÓI

Ez a kutatómunka kísérletet tesz a fiatalok vallásosságának tudományos szintű megközelítésére (a kutatás interdiszciplináris, de itt a hangsúly a pedagógiai tudományokon van), és bebizonyosodott, hogy (különösen nálunk) nélkülözhetetlené vált az effajta felmérés. A kutatás eredményeinek lehetséges vetületei:

- A bonyolult fenomén komplex, a vallásosság szempontjából való multidiszciplináris megközelítése a korszerű, a pedagógia tudományos aspektusából fakadó mérésmetodológiai követelmények érvényesítésével, különös tekintettel a fiatalok vallásosságára.
- Egy új látásmód megnyitása, amely más kutatókat is arra ösztönöz, hogy kellő szenzibilitással viszonyuljanak az adott problematikához, ezzel a kutatások száma megsokszorozódik, és – a tanulók oktatása és nevelése szemszögéből – mind a problémamegoltás, mind a pedagógiai gyakorlat tekintetében mélyebb megértéshez vezet.
- A kutatás során számos nyitott kérdés vetődött fel, olyanok, amelyeket ez a munka csak megérintet, mert ha részletesebben tagolta volna, eltávolodott volna a vizsgált problémától. Fontos tehát a kutatott terület nézőpontjának meghatározottsága (pl. a általános ismeretek oktatása és a vallásossághoz való viszonya – beleértve a vallási ismereteket is – , tekintettel a beidegződött szemléletmódnak ellenálló porporciókra, a fiatalok és a felnőttek vallásosságában mutatkozó eltérésekre, egyéb kérdésekre stb.).
- A munka eleget tesz a tudományos-kutatási és módszertani követelményeknek, alkalmazza a megfelelő eszközöket és matematikai-statisztikai eljárásokat, hozzáférhetővé teszi az információk értelmezését a szak- és tudományos terület kutatói számára, tehát várható a terület további kutatása, a rendkívül szubtilis pedagógiai-pszichológiai-szellemi kutatómunka kiterjesztése, az itt alkalmazott módszerek és eljárások

továbbfejlesztése, illetőleg a mérésmetodológiai elmélet és a gyakorlati kutatás lehetőségeinek távlatossága.

- Ez a kutatás – a mérésmetodológia segítségével értelmezett információk alapján – olyan „kulcsot” alakított ki, amely nemcsak a belső viszonyok megértését teszi lehetővé, hanem matematikai-statisztikai modellt is eredményez, az utóbbtól elvárható, hogy a minősítés megfelelő differenciáló képességgel rendelkezzen, hogy a megbízhatóság aránya növekedjen – megállapítható tehát, hogy a modell többi változóra is vonatkoztatható, ennél fogva mindez támpontot jelenthet a vallásosság és a személyiségjegyek vizsgálatának távlati kutatásban is.
- A kutatómunka a keresztény hit elsajátításának mértékét mérő tesztet kínál fel további fejlesztésre és a különböző korosztályok közötti megkülönböztetés alkalmazására, ez pedig a hitoktatás értékelése (evaluációja) szempontjából is hasznosítható. Ez a kimutatás a közelmúltban különös hangsúlyt kapott a Szerb Köztársaság általános és középiskolai oktatásában.
- A különböző korosztályok vallásismeret, (tudás)ának mérését lehetővé tevő tesztek alkalmazása olyan pedagógiai értékelést (evaluációt) eredményezhet, amely az információk értelmezésével a hitoktatás fejlesztésére és a hitoktatás módszertanának kidolgozására is alkalmas, a hittan tankönyvek való bevezetése az általános és középiskolában aktuálissá teszi ezt a problémát.
- A hittanítás módszertanának továbbfejlesztése visszahat a hittan tanterveinek és óraterveinek javítására, ebben éppen a pedagógiai szempontok érvényesülhetnek.

A felsorolt lehetséges implikációk – amennyiben csak részben érvényesülnek, és miért ne valósulnának meg(!) – a pedagógiai dimenzió hangsúlyozását valósítják meg a vallásosság kutatásának és megértésének problémakörében. Ez azonban csak a következmények része, másrészt a szempontok a pedagógia tudományrendszerét is olyan újabb területtel gazdagítja, amelyek hozzájárulnak a vallásosság általános problémájának megéréséhez, főként a fiatalok vonatkozásában. Csak ily módon valósulhat meg szükséges transzformáció, azaz így juthatunk el a hagyományos valláspedagógia (amely már meglehetősen elavult, fél évszázados elmaradást mutat) és a pedagógiai tudományrendszer átalakulásáig, a pedagógia tudománya pedig új diszciplínával, a vallásosság pedagógiával gazdagodhat. Ez a szakterület bekapcsolódhat a már elfogadott szakterületek (lásd a vallásosság filozófiája, pszichológiája, szociológiája, antropológiája) sorába, amelyek egysége az egyes összetevők szükséges teljességét is biztosítja, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a meglehetősen bonyolult fenomének (a vallás és a vallásosság) kölcsönhatása mind gondolati-szellemi-teológiai, mind metodológiai-matematikai-statisztikai nézőpontból kutathatóvá, kísérhetővé váljon, és az egyes látásmódok megértése ugyancsak megvalósuljon.

Kivonat a szakirodalomból

1. Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967): Personal religious orientations and prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5):432-443.
2. Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás (2005): Rózsa, H. (ed.), Budapest: Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
3. Čorić, Š. Š. (2003): Psihologija religioznosti – II. dopunjeno izdanje, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Jastrebarsko: Naklada Slap.
4. De Jong, G. F. – Faulkner, J. E. & Warland, R. H. (1976): Dimensions of Religiosity Reconsidered: Evidence from the Cross-Cultural Study. *Social Forces*, 6(54):866-869.
5. Devčić, I. (1998): Pred Bogom blizim i dalekim – Filozofija o religiji, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
6. Eysenck, H. J. (1947): Dimensions of personality, London: Routledge & Kegan Paul.
7. Faulkner, J. E. & De Jong, G. F. (1966): Religion in 5-D – An empirical Analysis, *Social Forces*, 2(45):246-254.
8. Good, C. V. & Scates, D. E. (1967): Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji, *Pedagoški horizonti*, Rijeka: „Otokar Keršovani”.
9. Ivanović, J. – Šram, Z. & Kopilović, A. (2001): Religioznost i duševno zdravlje, In: „Knjiga sažetaka – Međunarodni znanstveni skup „Antropološke odrednice religioznosti”, Subotica: Otvoreni univerzitet, 9-10.
10. Ivanović, J. – Šram, Z. & Runje, D. (2000): Dimenzije religioznosti, autoritarnosti i konformizma kao prediktori etnocentrizma, In: „Knjiga sažetaka – Međunarodni znanstveni skup „Nacionalna svijest i njeni psihološki, sociološki, politički i povijesni korelati”, Subotica: Centar za društvena istraživanja, 17-18.
11. Ivanović, J. – Šram, Z. & Runje, D. (2001): A szabadkai középiskolás fiatalok értékszemléletének dimenziói, *ÚJ KÉP – Pedagógusok és szülők folyóirata*, Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ, 8-9(V), Tanármelléklet XIV:1-12.
12. Ivanović, J. & Šram, Z. (2000): Religioznost i konativne osobine ličnosti kod katoličkih praktičnih vjernika, In: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Duševno zdravlje”, Subotica: HKC „Bunjevačko kolo”, 107-120.*
13. Ivanović, J. (1999): A tanuló személyiségének megismerése – A megismerés leggyakoribb módszerei a nevelő-oktató folyamatban, *ÚJ KÉP – Pedagógusok és szülők folyóirata*, Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ, 3(III), Tanármelléklet III: sine pagina.
14. Ivanović, J. (2001): Istraživanje religioznosti mladih, In: *Subotička danica (nova) – kalendar za 2002. godinu*, Subotica: Župni ured sv. Terezije, LXXXI:190-196.
15. Ivanović, J. (2003): A hitoktatás módszertana és jelentősége, *ÚJ KÉP – Pedagógusok és szülők folyóirata*, Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ, 4(VII):3-8.
16. King, M. B. & Hunt, R. A. (1972): *A Measuring religious Dimensions*, Dallas: Sout. Meth. University.

17. Marinović-Jerolimov, D. (1995): Višedimenzionalni pristup u istraživanju religioznosti: smjernice za istraživanja u Hrvatskoj, Društvena istraživanja, Zagreb: 20:167-187.
18. Mužić, V. (1982): Metodologija pedagoškog istraživanja, Sarajevo: „Svjetlost” & OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (V. izdanje – III. prerađeno i nadopunjeno izdanje).
19. Opći religijski leksikon (ORL) A – Ž (2002): Rebić, A. (ed.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
20. Poljak, V. (1991): Didaktika, IX. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
21. Rahner, K. & Vorgrimler, H. (1968): Kleines Theologisches Wörterbuch, Herder-Bücherei Band 108/109, Freiburg – Basel – Wien: Verlag Herder.
22. Szántó, K. (1977): Didaktika, In: Nánási, M.: Pedagógia, Budapest: Tankönyvkiadó, pp. 271-506.
23. Tomka, M. & Zulehner, P. M. (2000): Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas, Ostfildern: Schwabenverlag.
24. Vilotijević, M. (1999): Didaktika 1 – Predmet didaktike, Beograd: Naučna knjiga & Učiteljski fakultet.